

حج و بررسی اهداف فردی و اجتماعی آن

حبیبه مختاریان^۱ / فائزه اکبرزاده^۲

چکیده

فریضه حج از واجبات بزرگ و مهم در دین اسلام است که در طول زندگانی هر مسلمان در صورت استطاعت، فقط یک بار واجب است. این عبادت همچون دیگر عبادات دارای مقاصد گوناگون فردی و اجتماعی زیادی است که از جمله می‌توان به اخلاص و خود سازی، تفاهم، حفظ وحدت، هوشیاری در مسائل سیاسی، ارزش گذاری بر رفتار فردی و اجتماعی و... اشاره کرد. در این مقاله سعی شده تا اهداف گوناگون حج مورد بررسی قرار گیرد و با برقراری ارتباط مناسب بین هر یک از این اهداف، اهمیت این فریضه را به عنوان یکی از ارکان مهم سیاسی اجتماعی جوامع اسلامی اثبات کرد. همچنین پاسخ به این دو سؤال اساسی ۱. اهمیت اهداف فردی حج بیشتر است یا اهداف جمعی آن؟ ۲. اهداف حج چه تاثیری بر جوامع و قومیت‌های اسلامی دارد؟ که از روش تحقیق تاریخی با رویکرد توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. این پژوهش منتج شد به اینکه اهداف حج بسیار گسترده تر است از اینکه قابل نوشتن در یک مقاله یا کتاب باشد. در عین حال به نظر می‌رسد اهداف جمعی حج از اهداف فردی آن، تأثیر گذارتر و پرنگ تر باشد.

واژه‌های کلیدی: حج، عبادت، مسلمانان، اهداف.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. کارشناس ارشد تاریخ اسلام دانشگاه خوارزمی تهران mokhtarian_h@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد f.farkhany71@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۳۱

حج در لغت به معنای قصد، در اصطلاح آهنگ خانه خدا کردن، به حالت ویژه‌ای در زمان و شرایط مخصوص است. حج فریضه‌ای است جهان شمول و دارای ابعاد گوناگون فردی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، مادی و معنوی که هر یک در جای خود شایان توجه و تأمل است. با توجه به اینکه حج یکی از عبادات مسلمانان است در عین حال می‌تواند آثار و اهداف فردی و جمعی مختلف و پر برکتی برای آدمی داشته باشد. از جمله اینکه حج وسیله ارتباط انسان با خداست؛ انسان معمولاً در طول زندگی تحت تاثیر تمایلات و خواسته‌های مادی، نفسانی و دنیوی قرار می‌گیرد، بنابراین حج جهت فکری انسان را تغییر می‌دهد و او را به سوی پروردگارش نزدیک تر می‌کند و نیز عاملی است برای پاکسازی روح و روان است.

از نظر اجتماعی، حج باعث ارتباط جهانی مسلمین با یکدیگر می‌شود که سنت زیبایی در جهت اتحاد و ارتباط مسلمانان با یکدیگر است. از ویژگی‌ها و اهداف مهم حج این است که راه ارتباط بین ملت‌های مسلمان جهان را هموار می‌سازد زیرا در مراسم حج از سراسر نقاط گیتی دسته دسته مسلمانان به سوی حج می‌آیند و اجتماع یگانه‌ای را تشکیل می‌دهند و بدین وسیله اسلام بخشی از قدرت خود را در بین ادیان دیگر به نمایش می‌گذارد. همچنین در پرتو این عمل عبادی بزرگ است که اتحاد مذهبی بین مسلمانان جهان ایجاد می‌شود و این چنین است که تمامی فرق با یکدیگر متحد شده و اعمال و مناسک حج را بصورت دسته جمعی انجام می‌دهند و در برابر خالق تسلیم می‌شوند. حج تراکم قوای متکثره در نقطه‌ای واحد است حج سیر ارتقایی انسان به سوی عالم بالاست حتی نابود کننده فقر و عصبان اجتماعی است. این عبادت را می‌توان میثاق و تکلیفی بین المللی حتی یک عمل سیاسی و اجتماعی دانست و شاید بتوان گفت که اصل وحدت امت اسلام را باید در موسم حج دید. این مقاله به بررسی و تعریف واژه حج و معنای آن می‌پردازد در ادامه اهداف و ابعاد گوناگون آن را مورد بررسی قرار داده همچنین توضیح و تبیین این ابعاد و نیز آثار و نتایج آن هم مورد توجه قرار می‌گیرد.

تعریف واژه حج و اهمیت آن

حج یکی از اساسی‌ترین پایه‌های پنجگانه احکام فرعی اسلام است و سوره‌ای از قرآن به نام سوره حج است و ده بار از آن در مناسبت‌های گوناگون یاد شده نه بار حج و یکبار حج البیت. (صادقی تهرانی، ۱۳۶۲: ۷) حج در لغت به معنای قصد زیارت کردن، مکرر به جایی رفتن، به سوی چیزی آهنگ کردن است. (محدث خراسانی، ۱۳۵۸: ۶۸) در کتاب‌های لغت معانی گوناگونی برای حج ذکر شده است که در اینجا به آن‌ها اشاره می‌کنیم، و بعد از بیان معنای اصطلاحی و شرعی می‌پردازیم.

۱. الْقَصْدُ: قصد کردن، آهنگ کردن. (ابن منظور، ۱۹۵۶: ۲۲۶ / ۲؛ ابن فارس، ۱۳۶۳: ۲۹/۲) رجلٌ محجوجٌ یعنی مقصود، اغلب لغویون برای واژه حج این را ذکر کرده‌اند گاهی هم علاوه بر قصد توضیحاتی همراه با قیدی ذکر شده برای مثال: "قصد زیارت" راغب اصفهانی معتقد است اصل حج همان قصد زیارت است. (راغب اصفهانی، ۱۰۷: ۱۹۹۲)

القصد الی کلشی: آهنگ کردن به چیزی، القصد الی شی المعظم. (ابن اثیر، ۱۳۶۷: ۳۴۰/۱؛ دهخدا، ۱۳۴۱: ۲۷۱/۶) القصد لمعظم. (مرتضی زبیدی، ۱۹۶۵: ۱۷/۱۲)

۲. الكَفَّ: بازداشتن. (مرتضی زبیدی، ۱۹۶۵: ۱۶/۲؛ دهخدا، ۱۳۴۱: ۲۷۱/۶) خودداری - حج عن الامر: کَفَّ عنه. (معلوف، ۱۳۸۱: ۱۱۸) یعنی از انجام کار جلوگیری کرد، دست بازداشت، امتناع کرد. (معلوف، ۱۳۸۱: ۱۱۸)

۳. کَثْرَةُ الاختلاف و التردد. (مرتضی زبیدی، ۱۹۶۵: ۱۶/۲) تردد. (دهخدا، ۱۳۴۱: ۲۷۱/۶) رفت و آمد با کسی. (عمید، ۱۳۶۳: ۷۷۸/۱) به نظر می‌رسد زیارت خانه خدا را از این جهت حج گفته‌اند که هر سال آن را انجام می‌دهند.

۴. الزیارة و الاتیان: اینکه فرد را حاجی می‌گویند بخاطر زیارت کردن خانه خداست. انما سمی حاجا بزیارت بیت الله. (ابن منظور، ۱۹۵۶: ۲۲۷/۲)

۵. فلاح و رستگاری: در حدیثی از امام باقر (ع) نقل شده که در پاسخ این سؤال که علت نامیدن حج به این نام چیست؟ فرمود: یعنی فلان کس رستگار شد. (حسینی کَشکولیه، ۱۳۷۲: ۱۶۱)

۶. القدوم. (مرتضی زبیدی، ۱۹۶۵: ۱۶/۲) حج علیه بر او وارد شد. (بندرریگی، ۱۳۷۸: ۸۶)

همانطور که در معنای لغوی حج گفته شد، معنای اصلی حج، قصد و آهنگ و اصطلاحاً به قصد مخصوص اطلاق شده، و آن قصد زیارت خانه خدا و انجام مناسک خاص در ایام معین است. (حسینی کَشکولیه، ۱۳۷۲: ۱۶۲) علمای لغت با اختلافات جزئی معنای اصطلاحی حج را بیان کرده‌اند که برای نمونه به ذکر پاره‌ای از آن‌ها می‌پردازیم. راغب اصفهانی معتقد است، "حُصَّ فی تعارف الشرع بقصد بیت الله تعالی اقامه للسنک". (راغب اصفهانی، ۱۹۹۲: ۱۰۷) و در کتاب لسان العرب آمده، "قصد التوجه الی البیت بالاعمال المشروعه فرضاً و سنه". (ابن منظور، ۱۹۵۶: ۲۲۶/۲) و ابن اثیر تخصیص معنای عام حج به اعمال مخصوص را به شرع نسبت داده و می‌گوید: "الحج فی اللغة، القصد الی کلشی فخصه الشرع بقصد معین ذی شروط معلومه". (ابن اثیر، ۱۳۶۳: ۳۴۰/۱) همچنین قصد خانه خدا جهت تقرب به او با اعمال مخصوص و در زمان و اماکن خاص را حج نامند. (طریحی، ۱۳۷۵: ۲۸۵/۲) و بعضی دیگر هم با مختصر مقایسه ای با ادیان یهود و مسیح گفته‌اند: حج سفر به مکان مقدس است که از قدیم معروف بوده و ادیان آسمانی سه گانه (یهود. مسیحیت. اسلام) نیز به حج دعوت کرده‌اند، یهودیان در عید فصح، قدس را زیارت می‌کردند و مسیحیان اماکن زیادی از جمله روم در ایتالیا و لور در فرانسه را برای حج در نظر گرفته‌اند و بخاطر حج بود که در قرون وسطی، جنگ‌های صلیبی برپا شد. (حسینی کَشکولیه، ۱۳۷۲: ۱۶۳)

همانطور که اشاره شد حج در لغت به معنای مطلق قصد و در اصطلاح قصد تشرف به خانه خدا در زمان مشخص برای انجام اعمال معین است. به عبارت دیگر حج عبارت است از زیارت خانه کعبه با ترتیب خاص و شرایط مخصوص در ایام معینی از ماه ذی الحججه به نحوی که خداوند فرموده است. (بیگلری، ۱۳۴۵: ۱۴۴)

تعاریف دیگر از واژه حج بیان شده که به آن‌ها اشاره می‌کنیم.
حج از عبادات، مالی و بدنی و به منزله جهاد مال و بدن است.

حج بزرگ‌ترین سرمشق برای تهذیب، اخلاق و تربیت نفوس بشری و مکمل فضائل انسانی است.

حج آخرین وسیله تزکیه نفس بوده و آزمایشی است آشکار تا شهوات و آرزوها به سبب آن محدود شوند.

حج عامل مؤثر در صفای روح و تقویت ایمان است. و بشر را به سوی اصل فطرت و مبداء جهان هستی رهبری می‌کند.

حج مکتب آدم سازی و یک کلاس تربیتی نمونه است که موارد آن همواره باید سرمشق زندگی آدمی قرار گیرد. (حسینی

تویسرکانی، بی تا: ۳۸)

و اینکه حج واقعی بیانگر چهره منور اسلامی و نماینگر دستورهای اصیل و تعالیم درخشان و سازنده تربیتی و معنوی آن

می‌باشد. (شالچی، ۱۳۸۹: ۱۶)

همچنین می‌توان گفت حج یادگار چهارهزار ساله حضرت ابراهیم است که از زمان آن حضرت تاکنون، تاریخ ثابت و

روشنی دارد و قبل از آن هم خانه مقدس کعبه، مطاف بسیاری از اقوام و ملل جهان بوده است. (حسینی تویسرکانی، بی

تا: ۳۹)

بررسی اهداف و منافع حج

بر اساس آنچه از روایات و تجارب محسوس و عینی استفاده می‌شود، در این میان حج نیز اهداف عرفانی، عبادی،

سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی فراوانی دارد که به هریک از این اهداف، در آیات و روایات اشاره شده است.

الف) حج یک عمل سیاسی و اجتماعی

نهاد حج، به غلط و از روی غرض ورزی دشمنان دیرینه اسلام که از زمان پیامبر تاکنون به آن به دیده دشمنی و کینه توزی

نگریسته‌اند، فقط یک عبادت فردی، و مانند نماز شب و دعا و استغفار وانمود شده است. از همین دیدگاه است که برخی

از مؤلفین غربی بر روی آن تبلیغات منفی نموده‌اند، و آن را مشتی رفتارهای سنتی و غیر متمدنانه، وانمود کرده‌اند.

(خامنه‌ای، ۱۳۷۱: ۱۳۰) در حالی که با نگرشی عمیق بر این موضوعات می‌توان دریافت که حج مجموعه‌ای از بیان

رفتاری یا کردارهای نمادین است که عقاید، آرمان‌ها و اهداف فرد مسلمان را نشان می‌دهد. زیرا بیان معنا بر دو قسم

است: یکی بیان با نطق و دیگر بیان با رفتار و زبان حال، که از نظر اهل ذوق، قسم دوم به مراتب گویاتر و رساتر از بیان

نطقی است. در هر یک از حرکت‌ها و رفتارهای مخصوص حج، دنیایی از آرمان‌ها، خواسته‌ها، سخن‌های گفتنی و

ناگفتنی نهفته است که نه فقط مشکل گشای ملل مسلمان، بلکه نجات بخش همه مستضعفان جهان است و دارای بار

سیاسی و اجتماعی می‌باشد. (همان: ۱۳۱-۱۳۰)

از آغاز آن یعنی احرام که به دور انداختن تفاوت‌ها، امتیازها، شروع پاکدلی فردی و تجلی مهرورزی و عواطف انسانی

است تا به انجام آن که طواف و سعی باشد همه جا روح توحید و خداپرستی، رنگ گروهی دادن به کردارهای فردی، معنی

دار ساختن و هدفگیری کردن رفتارها، جدا نمودن خط دوست از دشمن، قربانی دادن، دشمن را نشانه گیری کردن، بر گرد

هدفی مشخص و یگانه چرخیدن و بالاخره جدا کردن جبهه حق پرستی در جهان از دشمنان بشریت و اعلام بی‌زاری از

ماده پرستان و استعمارگران و شیاطین بزرگ و کوچک جهان انسانیت دیده می‌شود.

بار سیاسی حج، به اندازه ای زنده و کارساز و به قدری واقعی و واقع نگر است که نمی‌توان با تسامح از کنار آن گذشت بلکه نشان می‌دهد حج یک وظیفه عمده اجتماعی برای دولت‌ها و باری بر دوش آن‌هاست و اداره آن نیاز به سازمانی بین المللی دارد که براین باید مقررات و قراردادهای بین المللی ویژه تهیه نمود تا ثمره آن ظاهر شود. از دلایل عمده سیاسی بودن حج رابطه ای است که قرآن و احادیث اسلامی، میان آن با بقاء و برپایی جامعه اسلامی بیان می‌کنند به طوری که بقاء جامع اسلامی را بسته به برپایی حج دانند و ترک آن را سبب ذلت و نابودی مسلمین دانند. (همان: ۱۳۲-۱۳۱). در آیه ۹۷ سوره مائده خداوند متعال کعبه را بیت الحرام و خانه مقدس قرار داده تا سبب قیام و کیان مردم باشد. (جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ)

احادیث اسلامی، حج را جهاد مردم ناتوان معرفی می‌کنند زیرا جهاد، برای مردمی است که توان حضور در صف و جبهه نظامی را داشته باشند در حالی که حج برای کسانی است که قادر به شرکت در خط دفاع و حمله نیستند بنابراین فرصتی است تا با مشقت و فریاد خود بر سر دشمنان اسلام، شعار بیزاری از مشرکین را بدهند. (خامنه‌ای، ۱۳۷۱: ۱۳۴) از بعد سیاسی و اجتماعی حج فرصتی برای حضور امت، همبستگی، معارفه و ارتباط مسلمانان جهان است. در حالی که رشته ارتباط با گذشته، تاریخ موحدان تا اعماق تاریخ علم می‌باشد حرکتی که روح جمعی را در قالب آحاد امت می‌دمد و قلب‌ها را به یک کانون توجه می‌دهد تا عوامل تفرق و و تجزیه را نفی می‌کند. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۸: ۲۳)

ب) حج یک میثاق و تکلیف بین المللی

یکی از اصول حج، بین المللی بودن حکم و وجوب آن است در واقع، این یک میثاق و عهد بین المللی در میان همه ملل مسلمان است که نهاد حج باید برپا بماند و بر هر ملتی تکلیف و وظیفه است تا برپایی این عمل تثبیت شود و از تعطیلی این تکلیف مهم، جلوگیری گردد. واضح است که تعطیلی حج یک زنگ خطر برای کیان اسلام است و ملت‌ها همیشه باید با همبستگی کامل مراقب استمرار فروغ این روشنائی و برپایی این بنیان باشند. (محدث خراسانی، ۱۳۸۱: ۱۴۰)

ج) حج اعلان برائت از شرک

خداوند در آیه ۲۷ سوره حج در مورد برائت از مشرکین می‌فرماید:

(وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ)

"و در میان مردم به حج (خانه خدا) اعلان عمومی کن تا (در نتیجه دعوت تا روز قیامت، مردم) پیاده و سوار بر شتران لاغری که از هر راه دور و درازی روانه شده‌اند به سوی تو روی آورند."

برائت یعنی بیزاری و دوری از شرک و بت پرستی و طرفداران آن، به هر صورتی که باشد. (خامنه‌ای، ۱۳۷۱: ۲۷۵) اعلان برائت در حج، تجدید میثاق مبارزه و تمرین، تشکل مجاهدان برای ادامه نبرد با کفر است به طوری که از اصول اولیه توحید به شمار می‌رود. (همان: ۲۷۸)

اعلام برائت از مشرکین، رمز استقلال امت اسلامی و برای آلوده نشدن آن به رنگ و شرنگ فریبکارانه وعده‌ها و تعهدها و قراردادهای بین‌المللی اسلام است. اگر برائت نباشد دشمنان توحید، اندک اندک جامعه مسلمانان را با فریب دادن روسای خوش‌باور و ناآگاه آنان در دامگاه رنگارنگ و پراکنده ساز خود از هم می‌باشند و آن را در خود جذب می‌کنند و با نفوذ فرهنگی و اقتصادی و سپس سیاسی و چه بسا نظامی خود، امت اسلامی و کشورهای زرخیز آنان را به شکل استعمار نو به دست می‌گیرند و استقلال آنان را نابود می‌کنند. برائت از مشرکین قشر بیرونی توحید است و اگر توحید بدور از برائت از شرک و مشرک باشد، ناآگاهانه توحید به شرک آمیخته خواهد شد. (همان: ۲۷۹)

این عبادت مسلمانان را از مشکلات جهان اسلام آگاه می‌سازد تا در پی چاره‌جویی برآیند. چهره شرک و دشمنان توطئه‌گر را افشا کند و درس برائت از آنچه جز رنگ‌خدایی دارد می‌آموزد، فرهنگ اجتماعی اسلام را پیش روی نمایندگان ملل مسلمان می‌گشاید، تبادل افکار و اندیشه‌ها را در جهت بهره‌ورزی و عظمت مسلمین باعث می‌شود. امت را با امامت حق و رهبری الهی آشنا می‌سازد و در نهایت به مستضعفان جهان می‌آموزد که چگونه غل و زنجیرهای اسارت و بردگی را بگسلند و ابراهیم وار بر نمرودیان زمان اعلام برائت کنند. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۸: ۲۳)

د) حج عامل تقویت دین

امام علی (ع) در حدیثی می‌فرماید: حج عامل تقویت دین است. در خطبه حضرت فاطمه (س) نقش حج، با جمله: "والحج تشییدا للدين" آمده است. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۸: ۲۵) امام باقر (ع) هم در مورد حج می‌فرماید: حج آرامش بخش دل‌هاست. (شالچی، ۱۳۸۹: ۱۹۳)

تقویت دین ابعاد گوناگونی دارد که در اینجا با چگونگی نقش حج در تقویت دین اشاره می‌پردازیم:

حج یاد خدا و ارتباط قلبی انسان با خدا است که یکی از بهترین روش‌های تقویت دین است. حج پیوند روحی بین دین‌داران و بنیان‌گذاران دین ایجاد می‌کند به طوری که مسلمانان با انجام مراسم این نهاد با آثار حضرت ابراهیم و حضرت محمد و دیگر انبیاء و اولیای الهی آشنا می‌شوند. حج عامل تقویت دین‌داران و در نتیجه اقتدار بیشتر در برابر دنیای کفر است. این عبادت امکان همفکری و مشاوره مسلمین برای حل مشکلات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دنیای اسلام را فراهم می‌سازد.

حج عامل تفقه بیشتر در دین و آشنایی با عقاید اسلامی، احکام الهی، و تاریخ و سیره معصومین و تکرار و تلاوت آیات قرآن، دل سپردن به قرآن در سرزمین وحی است. و این که پاسداری از هویت تاریخی مسلمین، یادآورنده خاطرات تاریخ اسلام، قهرمانان مکتب انبیا، حج‌گزاران بزرگ تاریخ مثل حضرت ابراهیم، حضرت اسماعیل، هاجر، پیامبر بزرگ اسلام و دیگر بزرگان تاریخ ادیان ابراهیمی است. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۸: ۲۶) و در حقیقت بقای دین در اجتماع مسلمین، بسته به بقای کعبه و احیای مناسک حج است. (محدث خراسانی، ۱۳۸۱: ۸۷)

ه) توسعه بینش در سایه حج

حج را می‌توان عامل بریدگی از علایق و وابستگی‌های خانوادگی، شخصی و منطقه‌ای دانست. انسان وقتی از یک روند معمول و محیط عادی جدا می‌شود، زمینه رشد اندیشه، فراگیر شدن علایق و عواطف او فراهم می‌گردد. بنابراین کمال انسانی، تزکیه نفس و تخلُّق به اخلاق فاضله و تادب به آداب حسنه اسلامی است که از یک سو در پربار شدن معنویات حج و عمره نقشی اساسی دارد از سوی دیگر آثار درخشانی است که در پالایش روح و تکامل نفس و رشد اخلاقی، فردی و اجتماعی برجای می‌نهد و با هدف انسان‌سازی در ارتباط است. به عبارت دیگر همان گونه که اخلاق و آداب، در کمال حج تأثیر دارد، حج نیز در رشد و تکامل بیشتر اخلاق و آداب انسانی مؤثر است و این همان تأثیر متقابل است که در تمامی مسائل اعتقادی، اخلاقی و عبادی اسلام نیز می‌توان یافت که نشان دهنده‌ی انسجام معارف شرعی است. (رهبر، ۱۳۸۱: ۱۳)

و) گسترش انس و الفت انسان‌ها

در سایه این عبادت بزرگ بیم و ابهام ناشی از تفاوت رنگ، ملیت، مناطق جغرافیایی، زبان و... رنگ می‌بازد. و انسان‌ها احساس می‌کنند با پذیرش خدای یکتا و پیامبر واحد و قوانین الهی، بدون بدبینی و ترس برابر و برادر هستند. اسلام با یک پیوند اعتقادی تمام پیروان خود را در هر قاره و نقطه جهان که باشند به یکدیگر ارتباط داده و آن‌ها را در برابر برطرف ساختن نیازهای دینی، اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و قتی یکدیگر قرار داده تا در پرتو هماهنگی کمبودهای خود را در هر جهت از امور زندگی برطرف سازند.

ز) حج، بستر اقتدار و وحدت امت اسلامی

در اسلام، ملاک دسته بندی انسان‌ها، فقط عقیده آنها درباره خدا است. قرآن به این گروه‌ها، امت می‌گوید و امت الهی گروهی از مردم هستند که در مدار عقیده به خدای و پیامبران او، و حرمت و حقوق انسان و اخلاق انسانی، وحدت و هماهنگی دارند. به تعبیر دیگر امت اسلامی جامعه‌ای انسانی است که دارای جهان بینی خاص می‌باشد یعنی به خداوند یگانه و پیامبران و رسالت خاص آنان نیز وجود جهان آخرت و پاداش و کیفر قوانین ناشی از وحی، اعتقاد دارد و برای انسان، منزلتی همگام جانشینی خدا، قائل است.

در پرتو مراسم عبادی حج که توسط مسلمانان جهان برگزار می‌شود. مانور قدرت امت اسلامی شکل می‌گیرد و مسلمانان می‌توانند نیروها و امکانات دنیای اسلام را بهتر بشناسند و اعتراض خویش را نسبت به نظام شرک و رفتار مشرکان اعلام کنند. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۸: ۲۸)

مقام معظم رهبری در اهمیت این موضوع می‌فرمایند: "حج از یک طرف مظهر معنویت است و از طرف دیگر مظهر وحدت و یکپارچگی امت اسلام." "گوستاولوبون هم یکی از اسلام شناسان غربی است که در این باره می‌گوید: "حج بیت الله برای استوار شدن پایه‌های برادری مقرر گردیده است. این عبادت اجتماعی جهانی مسلمانان و نشان دهنده

قدرت و وحدت آنان است که خود نوعی جهاد با کافران و برای شکست آنهاست. مضافاً اینکه اگر مسلمانان در ایام حج، دست یاری بهم دهند در ضعیف‌ترین حالات نیز می‌توانند قوی‌ترین دشمنان را پای درآورند. (طاهری، ۱۳۹۰: ۲۹-۲۸)

ر) حج در هدایت و تعلیم و تربیت

حج یک روش نیست بلکه یک برنامه‌ی با همه روش‌های تعلیم و تربیت و نظام هدایتی، تربیتی و مدیریتی است. در حج قرب الهی مطرح است و زیارت خانه روشی مؤثر برای رسیدن به کمال و درجات نزدیک شدن به اوست. برای تحقق اهداف غایی تعلیم و تربیت باید به سرزمین وحی وارد شد. در این برنامه عظیم حج همه جا عبادت است و اخلاص، شور است و شعور، معرفت است و عشق، استغفار است و توجه، وجد است و صفا، محبت است و برادری. مسائلی چون هدایت، ارزش‌های اخلاقی، خودآگاهی، خودسازی، وحدت اعتقادی، نژادی و طبقاتی در حج مطرح است. رابطه انسان با خداوند و رابطه انسان با خود و با جامعه و در همه جا به ویژه در طواف و سعی صفا و مروه و عرفات، معشر و منی شکل می‌گیرد. در این عبادت سیر در انفس، هم سیر در آفاق همچنین شناخت همراه با عمل مطرح است. حج اگر با اهداف و برنامه منظم صورت گیرد و در آن از روش‌های متعدد تعلیم و تربیت استفاده گردد، چشمه‌ای جوشان خواهد بود که هر سال امت مسلمان را از زلال اندیشه و ایمان خویش مشروب می‌کند. مهم‌ترین سوغات این سفر، آموزش بزرگ حج است. زیرا هر سال اقلیتی پس از بازگشت، میلیون‌ها نفر مسلمانان جهان را با روح حج، رسالت اسلام و مکتب توحید این عمل آشنا می‌کنند. (صافی، ۱۳۸۴: ۲۴-۲۳)

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب ارائه شده در می‌یابیم که حج و مناسک آن مانند دیگر عبادات دارای مقاصد فردی و اجتماعی و ابعاد گوناگون است از آنجا که این فریضه با شرکت انبوهی از مردم و اجتماع بزرگی از انسان‌ها انجام می‌گیرد طبیعی است منافع و اهداف اجتماعی آن بیشتر خواهد بود اگر مفهوم و هدف نهایی حج را بنگریم، متوجه می‌شویم که غرض از انجام آن، تصفیه و پاکسازی نفوس آدمیان از آلودگی‌های گناه و زشتی است؛ چرا که طواف حاجیان بر گرد کعبه خدا، رمز آزادی نفوس آنان از یوغ و سلطه شیطان بوده و پیوند آنان را با اساس اسلام استوار می‌سازد. در عین حال طواف انبوه مسلمانان برگرد کعبه، افزون بر خودسازی و تربیت فردی، به اجتماع مسلمانان نیز جهت توحیدی می‌بخشد، زیرا طواف کنندگان در پیرامون یک محور، با رنگ‌ها و نژادهای گوناگون، همانند ستاره‌های آسمان هستند که منظومه یک کهکشان را تشکیل می‌دهند، آن کهکشان اسلام است. آری، مفاهیم حقیقی اسلام در اجتماع بی نظیر طواف کنندگان، تجسم پیدا می‌کند چرا که همگان زیورهای دنیا را دور می‌ریزند تا به زینت دین آراسته شوند و در این موج خروشان فرقی میان سفید و سیاه، فقیر و غنی، عرب و عجم نیست اگر اسلام در مناسک حج این گونه بر خودسازی، پاک‌سازی از آلودگی و اصلاح فرد اصرار

می‌ورزد، روشن است که هدف دیگرش باید اصلاح جامعه اسلامی از دردها و ناملایمات اجتماعی و نجات آن از گرفتاری‌ها و خطرات باشد.

باید گفت که موسم حج بهترین فرصت برای اجتماع مسلمانان در یک همایش بزرگ است تا با یکدیگر همفکری کنند و در حل مشکلات جهان اسلام بکوشند و طرح‌های استواری را جهت دفع خطرهای بی شمار از جوامع اسلامی تصویب کنند. سخن کوتاه این که حج یک اجتماع صمیمانه و برادرانه در پناه خدا با هدف بررسی امور و مشکلات امت اسلام است. شعار جاودانه ای است که خداوند عزت مسلمانان را بدان مرهون ساخته است و بدین مقیاس می‌بایست مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد تا آثار عرفانی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی آن هر یک جداگانه مورد مذاقه و بررسی عمیق واقع شود تا نکته‌های ناشناخته جدیدی از، آن رخ نماید و عظمت این فریضه متشابه را آشکارتر سازد. فریضه ای که از بعد انسان سازی و تکامل معنوی، تجدید ذکر خداوند، تذکری از قیامت، عامل پیوند انسان ها به مبدأ و معاد، تجلی روح تعبد و تسلیم است صبر و کفّ نفس را تعلیم می‌دهد انفاق و از خود گذشتگی را می‌آموزد خضوع و تذلل انسان را، در برابر قدرت مطلقه جهان هستی، به نمایش می‌گذارد رضوان و غفران خداوند را در پی دارد و از این بابت در تربیت اخلاقی و معنوی انسان نقش سازنده دارد در یک سخن، حج می‌تواند نقطه تحول حج گزاران باشد که پیمودن طریق سیر و سلوک آن، توشه ای برای همه عمر و سرچشمه ای پویا همراه با برکات و نعمات الهی است بنابراین می‌توان مهم‌ترین اهداف حج را اینگونه خلاصه کرد که حج تعریف عملی توحید، مرکز ارتباط جهان اسلام، کانون وحدت مسلمین برای تشکیل امت واحده، زمینه همکاری و مشارکت برای رشد و توسعه اقتصادی جهان اسلام، همکاری و مشارکت مسلمانان و تشکیل بازار مشترک اسلامی است.

منابع

قرآن کریم.

ابن اثیر، مبارک بن محمد (۱۳۶۷). *النهایه فی غریب الحدیث*، قم: موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.

ابن فارس، احمد بن فارس (۱۳۶۲). *معجم مقاییس اللغه*، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.

ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۹۵۶ م). *لسان العرب*، بیروت: دار صادر.

بندرریگی، محمد (۱۳۷۸). *فرهنگ عربی به فارسی*، ترجمه منجد الطلاب، تهران: انتشارات اسلامی.

بیگلری، حسن (۱۳۴۵). *احکام حج و اسرار آن*، تهران: چاپخانه بانک تهران.

جمعی از نویسندگان (۱۳۷۸). *ره توشه حج (۱)*، تهران: انتشارات معشر.

حسینی توپسرکانی (بی تا). *مکتب حج (تنبیه الناسک من حکمه المناسک)*، بی جا: بی نا.

حسینی کشکولیه، سید محمد (۱۳۷۲). *نگرشی اجتماعی به کعبه و حج از دیدگاه قران*، تهران: امیرکبیر.

خامنه ای، سید محمد (۱۳۷۱). *حج از نگاه حقوق بین الملل*، تهران: انتشارات کیهان.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۱). *لغت نامه*، تهران: سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.

- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۹۹۲ م). مفردات الفاظ القرآن، بیروت: انتشارات دار الشامیه.
- شالچی، مجید (۱۳۸۹). فرازهایی از حج، تهران: آرون.
- صادقی تهرانی (۱۳۶۲). فقه سیاسی اسلام (اسرار، مناسک، ادله حج)، قم: نشر صوت اسلام.
- صافی، احمد (۱۳۸۴). حج و نیایش الهی، تهران: چاپ آراین.
- عمید، حسن (۱۳۶۳). فرهنگ فارسی عمید، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- طاهری، محمود (۱۳۹۰). پیام حج، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵). مجمع البحرین، تهران: مکتبه المرتضویه.
- محدث خراسانی، احمد (۱۳۵۸). میعادگاه عشاق، مشهد: بی نا.
- محدث خراسانی، صفیه (۱۳۸۱). حج در مذاهب اسلامی، تهران: سیمین دخت.
- مرتضی زبیدی، محمد بن محمد (۱۹۶۵ م). تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: انتشارات دارالهدایه.
- معلوف، لوئیس (۱۳۸۱). المنجد فی اللغه، تهران: انتشارات استقلال.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی